

маркіраваць два ўзроўні (царква, камень), альбо на адным узроўні можа прысутнічаць адразу некалькі вобразаў.

Замовы – марфалагічна досыць устойлівы жанр, які праз сваю «закрытасць» захаваў формулы, па якіх можна ўзнавіць міфапаэтычную карціну свету. Матыў апеляцыі да сакральнага персанажа, які знаходзіцца ў цэнтры міфалагічнай прасторы, з’яўляецца прадуктыўным у беларускай замоўнай традыцыі, на што ўказвае распрацаванасць і дэталізаванасць дадзенага матыву, а таксама яго варыятыўнасць.

Літаратура

1. Агапкина, Т. А. Сюжетный состав восточнославянских заговоров (мотив мифологического центра) / Т. А. Агапкина // Заговорный текст: Генезис и структура / редкол.: Г. Невская, Т. Н. Свешникова (отв. ред.), В. Н. Топоров. – Москва, 2005. – С. 247–291.
2. Замовы / Акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; уклад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. А. Барташэвіч; рэдкал.: А. С. Фядосік (гал. рэд.), В. К. Бандарчык, К. П. Кабашнікаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 595 с.
3. Соколов, Б. М. Экскурсы в область поэтики русского фольклора / Б. М. Соколов // Художественный фольклор. – Москва, 1926. – С. 30–53.
4. Таямніцы замоўнага слова: зборнік / Фонд фундам. даслед. Акад. навук Рэсп. Беларусь, Гомел. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны; уклад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. арт., камент. і рэд. І. Ф. Штэйнера, В. С. Новак. – Гомель: Бел. агенцтва навук.-тэхн. і дзелавой інфарм., 1997. – 321 с.
5. Топоров, В. Н. Исследования по этимологии и семантике. – Т. 1: Теория и некоторые частные ее приложения. – Москва: Яз. слав. культуры, 2004. – 814 с.

І. М. Банько

ВАРЫЯТЫЎНАСЦЬ ПРЫНАЗОЎНІКАЎ У МОЛАДЗЕВЫМ ГУТАРКОВЫМ МАЎЛЕННІ

На сённяшні дзень увага многіх даследчыкаў засяроджана на катэгорыі прыназоўніка. У беларускім мовазнаўстве ў гэтай сферы вялікі ўнёсак зроблены П. П. Шубам. Яго працы «Прыназоўнік у беларускай мове» (1972) і «Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў» (1993) даюць поўную характарыстыку фарміравання і функцыянавання беларускіх прыназоўнікаў.

Але даследаванні апошніх гадоў указваюць на няўстойлівасць традыцыйных навуковых меркаванняў (у тым ліку і вылучэння дыферэнцыяльных рыс), выпрацаваных адносна прыназоўніка. Новы погляд на гэты навуковы аб’ект прапаноўвае вучаніца П. П. Шубы М. І. Канюшкевіч у манаграфіі «Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання», якая выйшла ў 3 тамах (2008–2010) і была вынікам «працы аўтара ў адкрытым міжнародным навуковым праекце па вывучэнні граматыкі славянскага прыназоўніка» [1, с. 3].

Адсюль вынікае, што на сучасным этапе вывучэння мовы патрабуецца сінтэз ведаў пра прыназоўнік, бо не заўсёды традыцыйныя погляды могуць вытлумачыць адхіленні і супярэчнасці, якія сустракаюцца ў моўнай практыцы. У гэтым плане цікавай сферай даследавання з’яўляецца непадрыхтаванае гутарковае маўленне, якому ўласцівы эліптычнасць, перарывістасць, самаперабівы і пад. Указаныя рысы тлумачацца спантаннасцю маўлення і часовай абмежаванасцю ў выбары сродкаў камунікацыі. Даследаванні ў гэтай сферы дазваляюць гаварыць аб спецыфіцы ўжывання многіх моўных з’яў і іх асаблівасцях, у прыватнасці прыназоўнікавых канструкцый.

Прапанаванае даследаванне грунтуецца на запісах жывога непадрыхтаванага маўлення інфармантаў ва ўзросце 18–28 гадоў. Гэта маладыя людзі (7 чалавек), якія нарадзіліся або працяглы час жывуць у Мінску і якія стараюцца па магчымасці штодзённа карыстацца беларускай моваю. Вышэйшую адукацыю з іх маюць 4 чалавекі, 2 на дадзены момант з’яўляюцца студэнтамі, 1 вышэйшай адукацыі не мае. Гутарка фіксавалася з дапамогай лічбавага дыктафона. У выніку было зроблена 7 запісаў прыблізна па 30 хвілін кожны, гэта прыкладна 3,5 гадзіны, што складае 34 996 словаформаў. Запісы праводзіліся ў форме інтэрв’ю: інфарманты загадзя не ведалі пытанняў, таму адказы не былі прадуманыя.

Мэта даследавання – устанавіць найбольш частотныя варыятыўныя прыназоўнікі, прычыны іх вар’іравання. Для назіранняў былі абраныя невятворныя прыназоўнікі, з якіх вылучылі 5 груп.

Прыназоўнікі аб і пра. Аналіз фактычнага матэрыялу паказвае, што ў 3,5 гадзінах запісаў прыназоўнік *аб* сустракаецца толькі ў двух выпадках з формай меснага склона: **аб + М. скл.:** *сведчуць аб культуры, Слова аб палку Ігараве*. Відавочна, што ў паўсядзённай камунікацыі інфарманты аддаюць перавагу прыназоўніку *пра*, бо прыназоўнік *аб* уласцівы афіцыйнай сферы. Прыназоўнік жа *пра* арганічны якраз для гутарковага маўлення, таму яго выкарыстанне ў зробленых запісах дамінуе: **пра + В. скл.:** *ведамі пра мову, інфармацыя пра экалогію, кажучы пра літаратуру, гаварылі пра пратэст, творы пра вайну*.

Прыназоўнікі ў/у і ва. У адрозненне ад папярэдняй пары прыназоўнікаў, варыятыўнасць дадзеных прыназоўнікаў тлумачыцца фанетычнымі асаблівасцямі беларускай мовы. Прадстаўлены формамі вінавальнага і меснага склонаў. Напрыклад, **ва + В. скл.:** *ставіць ва ўкор, прыходзіш ва ўніверсітэт, задушылі ва ўсіх; ў + В. скл.:* *пайшла ў першы клас, настаўлю ў прыклад, з’ездзілі ў Тэатр оперы і балету; у + В. скл.:* *з’ехаў у Амерыку, пляскаць у ладкі, перайшоў у гімназію, вырваліся у сталіцу, пайшоў у садок*.

Акрамя прыназоўніка ў/у і яго мадыфікацыі *ва ў* маўленні моладзі сустракаецца **прыназоўнік в** з формамі вінавальнага і меснага склонаў: **в + В. скл.:** *патрапілі в перыяд, в ЖЭС можна напісаць; в + М. скл.:* *былі в ровэрнай экспедыцыі, было в адзенні, в Украіні жывуць*. Гэта, несумненна, сведчыць пра ўплыў першаснай рускай мовы, бо спантаннасць, непадрыхтаванасць маўлення спараджае ўжыванне тых элементаў, якія стала засвоены з дзяцінства, а з другога боку, сведчыць пра некантраляванасць і разняволенасць камунікавання.

Пра сінанімічнасць **прыназоўнікаў да і к** можна гаварыць у наступных выпадках: а) указвае на напрамак руху або дзеяння ў бок асобы ці прадмета: **к + Д. скл.:** *іці к настаўнікам, к ім прыходзілі; да + Р. скл.:* *да такога дайсці, да нас прызджалі, вярнуцца да каранёў*; б) пры ўказанні на аб’ект, з якім звязваецца ўласцівасць, стан, прымета або дзеянне: **да + Р. скл.:** *дачынненне да актывістаў, курсы да цэтэ, стаўленне да ўсяго, падобная да ўкраінскай, бліжэй да сэрца*; в) пры абазначэнні матыву якога-н. дзеяння: **да + Р. скл.:** *да гэтага трэба імкнуцца, заклалі да жыцця, прывабіць да мовы*; г) пры значэнні далучэння да чаго-н.: **да + Р. скл.:** *пачаў да нас падсажывацца, прыгваць да сябе, залічваю да беларускай*. У зробленых запісах усе інфарманты

выкарыстоўваюць прыназоўнік *да*. Ужыванне прыназоўніка *к* сустракаецца толькі ў двух выпадках, якія названы вышэй: пры абазначэнні напрамку руху або дзеяння ў бок якога-н. месца, пункта, мяжы [4].

У 2007 г. І. Я. Лепешаў апублікаваў нататку, дзе прыводзіць словы К. Крапівы: «...у пэўных выпадках кожны з гэтых прыназоўнікаў надае словазлучэнню асаблівы сэнс. Напрыклад, спячы пірог да свята не тое самае, што спячы пірог к свята. Да свята можна спячы ды з’есці, а к свята – гэта значыць, што ў свята ён павінен быць на стале...» [2]. Нягледзячы на тое, што ў моўнай практыцы, як адзначаюць спецыялісты, назіраецца змяншэнне ўжывання прыназоўніка *к*, ён кадыфікаваны ў сучаснай беларускай мове і належыць да старажытных пластоў агульнаславянскай лексікі [3, с. 323].

Паміж канструкцыямі з **прыназоўнікамі на і ў/у** існуюць семантычныя адрозненні. Словазлучэнні тыпу *працавала на заводзе* ўжываюцца пры абазначэнні месца, прасторы, унутры якіх адбываецца якое-н. дзеянне, а канструкцыі тыпу *стаміўся жыць у Беларусі* ўжываюцца пры называнні асяроддзя, месца, становішча і пад., у якім знаходзіцца, адбываецца што-н. Словазлучэнне *пасідзеў у фэйсбуку / нэце* прадстаўляе новы тып канструкцыі, які ствараецца па аналогіі.

Прыназоўнік на ў параўнанні з іншымі не вар’іруецца, але вар’іруюцца пры ім склонавыя формы, напр.: 1) давальнага склона: а) са значэннем спосабу дзеяння (адносіны спосабу дзеяння): **па + Д. скл.:** *гаворыш па факту, па галасам раскладалі*; б) пры абазначэнні месца ці прадмета, уздоўж якіх адбываецца рух або размяшчаецца хто-н., што-н. (прасторовыя адносіны): **па + Д. скл.:** *квэст па гораду*; 2) вінавальнага склона: пры ўказанні на памер, колькасць (колькасныя адносіны): **па + В. скл.:** *было па тры-чатыры гады, паперапісваў па трыццаць*; 3) меснага склона: а) пры абазначэнні прадмета, на які накіравана дзеянне (аб’ектныя адносіны): **па + М. скл.:** *заняткі па прафесійнай лексіке, бачу па знаёмых, атрымаеш па ілбе*; б) пры абазначэнні прадмета, на паверхні якога адбываецца дзеянне або размяшчаецца хто-н., што-н. (прасторовыя адносіны): **па + М. скл.:** *з’езджае па механізме, вырезае па дрэве*. У прыведзеных ілюстрацыях спантаннага маўлення выбар склонавай формы (М. ці Д. скл.) пры прыназоўніку *на* абумоўлены не толькі лексічным значэннем слова, але (у пэўных выпадках) і няўстойлівымі ведамі інфармантамі нормаў беларускай мовы, якая для іх не з’яўляецца матчынай у прамым сэнсе.

Падсумоўваючы, можна канстатаваць, што самымі частотнымі з’яўляюцца прыназоўнікі *пра, ў/у, да, на*. Прыназоўнікі *аб, ва* выкарыстоўваюцца

інфармантамі спарадычна, што абумоўлена сферай ужывання (*аб*), фанетычнымі асаблівасцямі беларускай мовы (*ва*). Істотна тое, што ў спантаным гутарковым маўленні фіксуецца выпадкі ўжывання прыназоўніка *в*, характэрнага для рускай мовы, як і склонавых канчаткаў пры прыназоўніку *па* (Д. скл.), што з'яўляецца парушэннем кадыфікаваных нормаў беларускай мовы. Нягледзячы на тое, што інтэрв'юіраванне праводзілася па-беларуску, у адказах некаторых інфармантаў уплыў рускай мовы, якая з'яўляецца для іх роднай, застаецца відавочным. Між тым больш глыбокія высновы можна зрабіць толькі на больш шырокім фактычным матэрыяле (запісах спантаннага маўлення большай колькасці маладых людзей і статыстычным аналізе вар'іравання разгледжаных прыназоўнікаў), чым мы і плануем займацца надалей.

Літаратура

1. *Канюшкевіч, М. І.* Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі: Граматыка рэальнага ўжывання: матэрыялы да слоўн: у 3 ч. / М. І. Канюшкевіч; М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Установа адукацыі «Гродз. дзярж. ўн-т імя Я. Купалы». – Гродна: ГрДУ, 2008–2010. – Ч. 1: Дыяпазон А–Л. – 2008. – 491 с.
2. *Лепешаў, І.* Ні к сялу ні к гораду / І. Лепешаў // *Наша слова*. – 2007. – № 51 (839). – С. 3.
3. *Максімава, Т. Я.* Прыназоўнікі *к* і *да*: частотнасць, кадыфікаванасць, узаемазмяняльнасць / Т. Я. Максімава // *Беларуская граматыка: ад Б. Тарашкевіча да сучаснасці: зб. матэрыялаў Міжнар. навук. канф., Мінск, 19–20 студз. 2017 г. / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа*. – Мінск, 2017. – С. 318–324.
4. Скарнік: руско-белорусский онлайн-словарь [Электронны рэсурс]. – 2012. – Рэжым доступу: <https://www.skarnik.by/tsbm/30243>. – Дата доступу: 21.04.2018.

М. В. Баравік

ІНТЭГРАЦЫЯ ЛІТАРАТУРЫ З ІНШЫМІ ВІДАМІ МАСТАЦТВА ЯК СРОДАК ФАРМІРАВАННЯ КУЛЬТУРАТВОРЧАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ

Адным з асноўных прынцыпаў, на якіх базіруецца вывучэнне літаратуры ў школе, з'яўляецца прынцып нагляднасці, што рэалізуецца праз актывізацыю пачуццёва-зрокавага ўспрымання, багатую ілюстраванасць [5]. Канчатковай мэтай нагляднасці з'яўляецца спасціжэнне літаратуры і сутнасці твора пры неабходнасці ўліку спецыфікі кожнага з відаў мастацтва. Дадзенае канцэптуальнае палажэнне атрымала сваё адлюстраванне ў прынцыпе пражывання культуры, механізм рэалізацыі якога «з'яўляецца драматызацыя на ўроку, перадача ўласных перажыванняў сродкамі выяўленчага мастацтва, музыкі і літаратуры» [3]. Такі падыход будзе спрыяць фарміраванню культуратворчай кампетэнцыі вучняў, якая заключаецца ў «фарміраванні не асобных базавых ведаў, літаратурна-творчых уменняў і навыкаў, а сістэмы цэласных аперацыйнальных комплексаў розных відаў творчай дзейнасці, г. зн. навучанне ў дзейнасці праз уключэнне ў гэтую дзейнасць» [4, с. 17].

Асаблівую ролю на вучэбных занятках па беларускай літаратуры адыгрывае аналіз твораў выяўленчага мастацтва, якія «разглядаюцца не толькі як ілюстрацыя, але і як мастацкая рэцэпцыя тэксту» [2, с. 37]. Дзеля больш глыбокага пранікнення ў вобразную сістэму твораў, характары персанажаў вучням можна прапанаваць такія заданні:

Падрыхтуйце афішу да прачытанага твора, уявіўшы, што паводле яго зняты кінафільм ці створана тэатральная пастаўка. Паспрабуйце перадаць настрой твора, яго персанажаў, каларыт эпохі.

Уявіце, што ў Японіі паводле камедыі Янкі Купалы «Паўлінка» створаны мультфільм. Прапануйце сваю выяву галоўнай гераіні твора ў стылі японскага анімэ, захаваўшы пры гэтым нацыянальны беларускі каларыт.

Уявіце, што наступны каляндарны год абвешчаны годам беларускай літаратуры і ў сувязі з гэтым плануецца правядзенне фестывалю стрыт-арту, падчас якога неабходна ўпрыгожыць адзін з будынкаў вашага горада графіці паводле паэмы Янкі Купалы «Курган». Прапануйце свой эскіз.

Зразумела, што не ўсе вучні маюць прыродны талент да малявання, а таму ацаніць іх ілюстрацыі настаўніку дастаткова складана. У сувязі з гэтым варта